

УДК 929:61(09)

Г. Л. Демочко*к.і.н., ст. викладач кафедри суспільних наук
Харківського національного медичного університету*

ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ БІОГРАФІЧНИХ ДАНИХ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІСТОРИКІВ МЕДИЦИНИ

Стаття має на меті привернути увагу дослідників, а в першу чергу дослідників історії медицини, до правильного фактографічного відтворення матеріалу. На разі, ця проблема постала через значну кількість помилок, які можна зустріти як у енциклопедичних виданнях, так і у наукових статтях, монографіях тощо.

Ключові слова: історія медицини, енциклопедичне видання, медична біографістика.

This article has a target to pay attention scientists, at first person, who research history of medicine, to right expound a material. For the current period, this problem arises due to the large number of mistakes in encyclopedic book, scientific articles and monographs.

Key words: history of medicine, encyclopedic Edition, medical biografical.

Бурхливий розвиток медичного краєзнавства, який ми спостерігаємо з часу здобуття Україною незалежності, беззаперечно є позитивним явищем на тлі української історіографії. Адже, як відомо, історію творять люди – не тільки політики, а й усі ті, хто живуть на цій землі, працюють для неї та залишають по собі слід для нащадків. Такими є й учені-медики, що працювали на Україні. Відтворення їхніх біографій – нагальна потреба нинішнього покоління. Адже поки йде час, ми втрачаємо документи та матеріали, що можуть слугувати у цій справі.

На сьогодні небагато науковців студіюють медичну біографістику. Серед велетнів можна назвати Ярослава Ганіткевича, Павла Пундія та Олега Ціборовського, які дають якісний матеріал щодо українських медиків, який базується на архівних джерелах. Приклади таких робіт ми вже маємо – це «Історія української медицини в датах та іменах», «Внесок українських лікарів у світову медицину» Я. Ганіткевича [1, 2], тритомник «Українські лікарі: бібліогр. довідник» П. Пундія [3, 4, 5], «Українські лікарі XVIII – поч. XIX ст. як організатори медичної освіти і науки, медичної справи та предтечі соціальної медицини в Російській імперії» та «На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини та охорони громадського здоров'я» О. Ціборовського [6, 7]. Ці фундаментальні праці – багатство української медичної історіографії.

Однак сьогодні все яскравіше постає питання про якість статей, написаних про тих чи інших діячів. З однією такою статтею, як прикладом дослідницької недбалості, довелося зустрітися автору нещодавно. Присвячена вона була постаті відомого хірурга Олександра Васильовича Мельникова, який деякий час працював у Харкові, а потім повернувся до Санкт-Петербургу (тодішнього Ленінграду). Інші приклади будуть стосуватися Олексія Кулябка та Аполлінарія Подреза.

Отже, у 2009 р. у журналі «Хірургія» вийшла стаття російських дослідників М. Кнопова та В. Таранухи, присвячена 120-річчю від дня народження О. Мельникова [8]. Особливо багато фактичних помилок у статті припадає на харківський період діяльності вченого. Прикро те, що стаття згаданих вище авторів написана без використання особової справи Олександра Мельникова, яка проливає світло на деякі моменти його роботи [10: ф. Р-1584, оп. 9, спр. 1434]. Зберігається ця справа в архіві Харківського національного медичного університету,

де від 1923 до 1941 р. працював учений. Так, у статті М. Кнопова неправильно вказано рік виходу журналу «Вопросы онкологии» (вказано – 1922), редактором якого був О. Мельников. Насправді, журнал починає виходити з 1928 р. [10]. У першій книзі першого видання цього року зустрічаємо: «Достижению этой цели [борьбе с онкологическими заболеваниями – Г.Д.] и призван служить наш нарождающийся журнал – «Вопросы онкологии» [там само]. Отже, цілком зрозуміло, що ні про який 1922 рік говорити не можна, тим більше, що тоді Мельников узагалі не перебував у Харкові, а установа, під грифом якої виходив журнал (Український Рентген-Радіологічний Онкологічний Інститут), ще не була заснована. До речі, особова справа також містить помилку – там сам О. Мельников позначає 1929 р., але ця дата хоча б ближча до істини, ніж 1922-й [10: ф. Р-1584, оп. 9, спр. 1434, арк. 12 об.]. Для того, щоб встановити історичну справедливість, необхідно було лише взяти перше видання і прочитати вступне слово до читача та склад редакційної колегії – тоді помилки можна було б уникнути.

Інша помилка також спричинена відсутністю якісного історичного джерела. М. Кнопов та В. Тарануха позначають, що повернувся О. Мельников до Ленінграду в листопаді 1940 р. [8: 75]. Така ж сама інформація міститься й у біографічному словнику, який видали нещодавно в Росії [9: 754]. При цьому жодного посилання на дату немає. Узявши до рук справу Мельникова ми бачимо, що саме в цей час він написав листа до директора Харківського медичного інституту Ашота Гаспаряна з проханням відрядити його на конференцію, присвячену черговій річниці М. Пирогова до Львова, де робитиме доповідь про газову інфекцію [10, ф. Р-1584, оп. 9, спр. 1434, арк. 40, 166]. Такий дозвіл було дано, а на відрядження виписано певну суму грошей. Отже, від 26 листопада до 5 грудня 1940 р. О. Мельников перебував на конференції, та аж ніяк не у Ленінграді. Тим більше, що перше повідомлення з проханням звільнити О. Мельникова з посади завідувача кафедри факультетської хірургії у зв'язку з призначенням начальником кафедри у Військово-морській медичній академії, надійшло до Харкова 23 січня 1941 р. До цього часу ніяких звісток не було. Отже, як бачимо, стаття російських дослідників у плані викладу фактичного матеріалу не досконала. Звісно, що ці вади можна залишити на совісті російських істориків медицини, але ж і вітчизняні науковці користуватимуться їхнім надбанням, приймаючи усе «за чисту монету». Таких помилок у біографістиці бути не повинно, а причина цьому – небажання медиків іти дослідницьким шляхом. Для історика робота, побудована на вивірених джерелах, на архівних документах – справа честі. За неї він відповідає своїм науковим ім'ям. Прикро, що у медичній царині ця практика не прижилася. Та годі було б прискіпуватися до сусідів, коли б самі ми не грішили подібним. У великому ювілейному виданні «Історія Харківського державного медичного університету. 200 років» навіть дата народження О. Мельникова вказана невірно – він «помолодшав» на десять років [12: 86].

Ще одне питання, яке треба підняти, – забуття імен своїх співвітчизників, які працювали у силу історичних обставин на території інших країн. Зокрема, у Російській імперії. Сьогодні можна довго дискутувати щодо питання, як рахувати наукові досягнення – спільно, чи по-різно, однак тенденція російських дослідників очевидна: вони усі досягнення українських медиків приписують собі, обумовлюючи це тим, що ми жили в одній країні. Росіяни дбайливо «позбирали» до себе як росіян, які працювали в Україні, так і українців, які працювали у Росії. Натомість ми забуваємо своїх співвітчизників, що опинилися у сусідніх країнах. Навіть фундаментальний біобібліографічний словник «Медицина в Україні» не згадує прізвища вченого, хоча позиціонує себе виданням, зміст якого не має державних кордонів, начебто сюди увійшли й ті вчені, хто працював поза межами України. Вочевидь, що це не так. Одним із таких учених був Олексій Кулябко, який першим у світі оживив серце дитини, що померла двадцять годин тому. Чомусь не згадується, що «російський» фізіолог О. Кулябко, як усюди пишуть наші сусіди, – нащадок лубенського козацького старшинського роду, українець за походженням, видатний вчений, який довів, що серце може скорочуватися через деякий час після смерті, не будучи пов'язаним з людським організмом. Цінність такого дослідження не

перебільшити. І для того, щоб увести ім'я О. Кулябка до української медичної біографістики варто почитати лише його «Опыты оживления сердца» [13]. Стаття вийшла у 1902 р., у рік проведення самих дослідів, тому заслуги вченого перед наукою вже тоді були неперевершеними.

Щодо постаті Аполлінарія Подреза, то хотілося б відзначити деякі неточності у монографії І. Робака, який стверджує про «успішне хірургічне втручання з видалення стороннього предмета» [14: 139]. Якраз самого видалення не було, адже поранення постраждалої було сліпим, тобто не мало вихідного отвору. Саму кулю лікарі бачили ще й після операції, коли хвора приїжджала на черговий огляд, а от знайти її у серці не змогли [15]. Зате А. Подрез зробив лоскутний доступа до серця, зондував кульовий канал, для пошуку кулі робив багаторазові проколи голкою та інше. Для того, щоб не вводити читачів в оману, достатньо було описати і ці факти, які ніяк не применшують досягнень хірурга. До речі, навіть московські підручники подають хибні відомості щодо цього [16: 59]. Саме тому, обережне ставлення до викладення тих чи інших фактів повинне стати дослідницьким кредо для сучасних науковців.

З огляду на ті прикрі помилки, яких припускаються дослідники, хотілося б нагадати основні принципи, на яких повинні базуватися статті енциклопедичного характеру з медичної біографістики. Перший принцип, або критерій відбору, – актуальність. Дослідники повинні користуватися актуальною інформацією, завжди ставити під сумнів висновки, зроблені багато років тому, адже наука рухається щоденно, щосекунди і не можна її консервувати на якомусь етапі, вважаючи завдання вирішеним.

Другий критерій – вичерпність. Дослідники повинні користуватися якомога більшою кількістю джерел інформації, щоб максимально, всебічно висвітлити ті чи інші події у біографії медиків. Адже саме різноманітність джерел може пролити світло на спірні моменти, ті, які мають неоднозначне трактування.

Принцип науковості повинен підпорядкувати собі усю роботу дослідника. Зміст роботи, її результат мають бути виваженими, збалансованими, не містити тих деталей, які будуються на ймовірностях і здогадках.

І останній критерій – достовірність як ступінь об'єктивного відображення матеріалу – подій, фактів, що траплялися у житті особи.

Цікаво, що не всі медики, які студіюють історію медицини, так поверхово, в описовому стилі займаються біографіями. Актуальність питання роботи з джерелами підіймали ще у 1973 р., з приводу чого була видана книга «Итоги и перспективы исследований по истории медицины» [17]. У ній наголошувалося, що для отримання якісного матеріалу медик повинен володіти усіма інструментами історичного дослідження. Повернулися до цього питання і нещодавно. Навздогін О. Ціборовському пропагує студіювання історії медицини та соціальної медицини і О. Шальнова-Козаченко з Одеського національного медичного університету [18: 20–29]. У своїй статті авторка справедливо наголошує, що історія медицини має багатогранні цілі: «виховання почуття патріотизму, національної гідності, історико-діалектичного мислення, попередження помилок минулого, формування прогресивного наукового світогляду та активної соціально-політичної позиції, підвищення рівня загальної і професійної культури, моральності, біотичних принципів, поглиблення спеціальних медичних знань» [18: 20]. Дійсно, для інтерпретування розвитку медицини в історичній ретроспективі, трактування основних історико-медичних подій для дослідника, що займається цими проблемами, велике значення має знайомство з історичним методом, який є основним при проведенні розвідок такого плану та спеціальним у групі методів сучасних медичних досліджень, а також розуміння необхідності при вивченні історії медицини акцентувати увагу на залежність рівня і характеру світової, вітчизняної та регіональної охорони здоров'я, суспільного здоров'я від соціально-політичних і матеріальних умов, світогляду, рівня розвитку культури і науки, конкретних історичних періодів тощо. Цілком зрозуміло, що медики повинні володіти суто історичними дослідницькими методами, щоб дати високоякісний продукт, який відповідає

потребам, заявленим вище. Авторка наголошує, що для дослідників-медиків принципово новим є «проведення за історичним методом історико-літературного, історико-біографічного та історико-архівного пошуку наукових та архівних першоджерел у бібліотеках, у книгозбірнях, архівних та музейних сховищах» [18: 27]. Відзначимо також, що О. Шальнова-Козаченко пропонує дотримуватися при вивченні джерел з історії медицини класифікації М. Тихомірова та А. Пронштейна (остаточно склалася у семидесятих роках минулого століття), за якою визначаються такі види джерел: речові, усні, письмові, етнографічні, лінгвістичні, фото- та кінодокументи. Це – суто історична класифікація джерел! Нині, коли медична спільнота осягнула необхідність володіння навичками суміжних наук та активно впроваджує це на курсах «Історії медицини» у профільних вишах, популяризація саме такого підходу обіцяє надати в подальшому якісні дослідження з історії медицини.

Сучасна медична біографістика тільки починає свій поступ. Не зважаючи на здобутки, треба ще багато працювати у цьому напрямі, до того ж, і медики, й історики повинні володіти тим рівнем методології проведення наукового пошуку, щоб давати якісні результати. Адже саме енциклопедії – фундаментальне джерело, посилання на яке вважають безпеліційними, тому і статті для енциклопедій повинні бути бездоганними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганіткевич Я. Історія української медицини в датах та іменах [Текст] / Я. Ганіткевич ; Наук. т-во ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Львів. від-ня, Всеукр. лікар. т-во. – Львів : Афіша, 2004. – 365 с. – Рез. : англ. – Бібліогр. : с. 361–364. – Імен. покажч. : с. 330–352.
2. Ганіткевич Я. Внесок українських лікарів у світову медицину / Я. В. Ганіткевич // Український медичний часопис. – № 4 (72) – VII-VIII. – 2009. – С. 110–116.
3. Пундій П. Українські лікарі: бібліогр. довідник / П. Пундій; ред. Я. Ганіткевич. – Львів ; Чикаго: Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1994. – Кн. 1 : Естафета поколінь національного відродження. – 328 с.
4. Пундій П. Українські лікарі: бібліогр. довідник / П. Пундій ; ред. Я. Ганіткевич. – Львів ; Чикаго: Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1994. – Кн. 2 : Лікарі діаспори та їх діяльність для рідного краю. – 446 с.
5. Пундій П. Українські лікарі [Текст] : бібліогр. довідник / Я. Ганіткевич, П. Пундій ; НТШ ; Всеукр. лікарське т-во. – Львів : Афіша, 2008. – Кн. 3 : Учасники нац.-визвольної боротьби й укр. державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України / наук. ред. Л. Пиріг. – 2008. – 426 с.
6. Ціборовський О. М. Українські лікарі XVIII – поч. XIX ст. як організатори медичної освіти і науки, медичної справи та предтечі соціальної медицини в Російській імперії / О. М. Ціборовський // Українознавство, 2009. – № 2. – С. 133–142.
7. Ціборовський О. М. На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини та охорони громадського здоров'я / О.М. Ціборовський. – К. : Факт, 2010. – 430 с.
8. Кнопов М. Ш. К 120-летию со дня рождения Александра Васильевича Мельникова [Текст] / М. Ш. Кнопов, В. К. Тарануха // Хирургия. Журнал имени Н. И. Пирогова : научно-практический журнал. – 2009. – №6. – С. 74–76.
9. Скоркин К. В. Они носили ТВОЮ фамилию. Биографический справочник. – М. : Вивид-Арт, 2012. – 1312 с.
10. Державний архів Харківської області. Ф. Р-1584, оп. 9, спр. 1434, арк. 12 об.
11. От редакции // Вопросы онкологии. – Х.: Издательство «Научная мысль», 1928. – Т. 1. – Кн. 1.
12. Історія Харківського державного медичного університету. 200 років. – Х. : ВПЦ «Кон-

траст», 2005. – 752 с.

13. Опыты оживления сердца // Известия Петербургской АН. 1902. Сер. 15, т. 16.

14. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х. : ХДМУ, 2007. – 346 с.

15. Русанов К. В. X-лучи в Украине: первые шаги / К. В. Русанов // Новости медицины и фармации. – 2007. – № 20–21.

16. Из истории российской науки: вторая половина XIX – начало XX вв. Часть 1 / Под общ. ред. А. А. Деревянченко. – М. : МИТХТ им. М. В. Ломоносова, 2010. – 64 с.

17. Итоги и перспективы исследований по истории медицины / Под ред. проф. М.И. Барсукова. – Кишинев : Штиинца, 1973.

18. Шальнова-Козаченко О. В. Історія медицини як наука та предмет викладання у світі, в Україні та ОНМедУ: вступна лекція / О. В. Шальнова-Козаченко // Медична освіта. – 2011. – № 1. – С. 20–29.